

РОЗДІЛ 6. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

CONCEPTUAL APPROACHES TO THE FORMING OF SOCIAL ACTIVITY OF PERSONALITY

У статті розглянуті концептуальні положення щодо соціалізації особистості, які можуть лягти в основу Концепції формування соціальної активності учнів закладів загальної середньої освіти. Зокрема, проаналізовані концепції Ч.Х. Кулі, Дж. Г. Міда, Д. Дьюї, Р. Дарендорфа, К. Ленгтона, Ф. Тенбрук, А. Маслоу, А. Бандури, Дж. Маккобі, Л. Мартіна, Л. Кольберга, Ж. П'яже, У. Томаса, Ф. Знанецького, А. Петровського, Н. Смелзера, Вал. А. і Вл. А. Лукових, М. Таланчука та ін.

Під час розробки Концепції формування соціальної активності учнів закладів загальної середньої освіти були інтегровані такі підходи: екзистенціальний, рефлексивний, аксіологічний, компетентнісний, культурологічний, діяльнісний, системний. Ці підходи передбачають, що учень в освітньому процесі, спрямованому на формування соціальної активності, виступає як суб'єкт творчого саморозвитку; завдання, призначені для формування соціальної активності, повинні мати рефлексивний характер та містити відображення соціальних ситуацій, що вимагають навичок організаторської діяльності, планування і прогнозування, толерантності та емпатії; діяльність учня має бути організована так, щоб в ній він розкривався з різних сторін, як суб'єкт соціуму, і розвивав свої особистісні якості; формування соціальної активності має відбуватися за умов залучення учнів до культури, формування естетичного смаку, створення власного соціокультурного середовища; виховання і навчання мають бути рівноправними і взаємодіючими компонентами освітнього процесу, формувати соціальні компетентності учня для самовизначення у життєво важливих сферах діяльності в соціумі; формування соціальної активності має бути цілісною системою, окремі ланки якої пронизують своїми впливами одна одну настільки, що стають носіями властивостей усієї системи. Виділені положення потребують ґрунтовного дослідження.

Ключові слова: екзистенціальний, рефлексивний, аксіологічний, компетентнісний, культурологічний, діяльнісний, системний підходи, соціальна активність учнів.

In this article, conceptual provisions on the socialization of the individual are considered, which may form the basis of the Concept for the formation of social activity of students of institutions of general secondary education. In particular, the concepts of Ch.H. Cooley, J. G. Mida, D. Dewey, R. Darendorf, C. Langton, F. Tienbrook, A. Maslow, A. Bandory, J. McCoy, L. Martin, L. Kolberg, J. Piaget, U. Thomas, F. Znsky, A. Petrovsky, N. Smelzer, Val. A. and V. A. Lukov, M. Talanchuk and others.

In developing the Concept of formation of social activity of students of institutions of general secondary education, the following approaches were integrated: existential, reflexive, axiological, competence, culturological, activity, systemic. These approaches suggest that the student in the educational process, aimed at the formation of social activity, acts as a subject of creative self-development; tasks intended for the formation of social activity should be reflective and reflect the social situations that require the skills of organizational activity, planning and forecasting, tolerance and empathy; the activities of the student should be organized so that it is revealed in it from different parties, as a subject of society, and developed their personal qualities; formation of social activity should take place in the conditions of attraction of students to culture, formation of aesthetic taste, creation of own socio-cultural environment; education and training, should be equal and interacting components of the educational process, form the social competence of the student for self-determination in vital areas of activity in society; the formation of social activity should be a holistic system of the system, the individual links which penetrate each other's own influences so that they become carriers of the properties of the whole system. Allocated provisions require a thorough study.

Key words: existential, reflexive, axiological, competence, culturological, activity, system approaches, social activity of students.

УДК 371.48

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-14-2-31>

Булавенко С.Д.,

канд. пед. наук, докторант
Інституту проблем виховання
Національної академії
педагогічних наук України

Постановка проблеми в загальному вигляді. Потреба суспільства в соціально активних членах зі стійкою особистісно значущою позицією, які вільно орієнтуються в складній соціально-економічній і політичній ситуації, здатних приймати рішення й досягати результату відповідно до поставленої мети, брати на себе відповідальність за свої вчинки, не ущемляючи прав і свобод інших, призводить до необхідності формування соціальної активності особистості.

Отже, сьогодні освіта має будуватися на науково-обґрунтованих знаннях. Тільки за цієї умови

вона зможе формувати особистість, що володіє життєво необхідними знаннями, здатну до критичного мислення, з активною соціальною позицією. Таким чином, нагальною є потреба в аналізі наявних концепцій формування соціально активної особистості та в розробці нової сучасної концепції на основі аналізу концептуальних підходів, які інтегрують знання й дають більш-менш коректні пояснення соціалізації [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування особистості в соціумі у своїх концепціях

розглядали такі вчені, як Ч.Х. Кулі, Дж. Г. Мід, Д. Дьюї, Р. Дарендорф, К. Ленгтон, Ф. Тенбрук, А. Маслоу, А. Бандура, Дж. Маккобі, Л. Мартін, Л. Кольберг, Ж. Піаже. Вплив особистості на соціальні явища та процеси досліджували У. Томас та Ф. Знанецький. Сучасні дослідження соціалізації особистості відобразили в роботах А. Петровський, Н. Смелзер, Вал. А. і Вл. А. Лукові, М. Таланчук, І. Бех, В. Бочарова, М. Галагузова, Л. Канішевська, І. Липський, Б. Семенов, Г. Філонов та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте до сьогодні не створено сучасної концепції формування соціальної активності учнів у закладах загальної середньої освіти на основі аналізу наявних концептуальних підходів до соціалізації особистості.

Метою статті є аналіз концептуальних підходів, які могли б лягти в основу Концепції формування соціальної активності учнів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із напрямів нашої дослідницької роботи було створення педагогічної концепції як складної, цілеспрямованої, динамічної системи фундаментальних знань про соціальну активність учнів ЗЗСО, що повно й всебічно розкриває сутність, зміст, особливості, а також технологію її формування в умовах сучасної освіти. Створюючи Концепцію, ми проаналізували різні концептуальні підходи, які можуть бути використані під час формування соціально активної особистості.

Спеціальна соціологічна теорія з'явилася на межі XIX та XX століть і вивчала людину як суб'єкта та об'єкта соціальних відносин в сукупності її соціально-значущих рис. Ч.Х. Кулі у своїй концепції особистості трактує особистість як об'єктивну якість, набуту людиною в процесі соціального життя. Кожна людина, за його припущенням, буде своє Я, ґрунтуючись на сприйнятих нею реакціях інших людей, з якими вона вступає в контакт [4].

Ідеї Кулі розвинув Джордж Герберт Мід, який розробив теорію, що пояснює сутність процесу сприйняття індивідом інших особистостей і розвинув концепцію «узагальненого іншого». Індивід у процесі спілкування ніби стає на місце інших індивідів і бачить себе іншою особистістю [4].

У. Томас, Ф. Знанецький висунули думку про те, що соціальні явища і процеси необхідно розглядати як результат свідомої діяльності людей, а вивчаючи ті чи інші соціальні ситуації, необхідно враховувати не тільки соціальні обставини, але і точку зору індивідів, включених в ці ситуації [3].

Джон Дьюї, в адаптивній концепції, соціалізацію особистості трактує як пристосування людини до наявного способу життя, до панівних у суспільстві економічних, ідеологічних і моральних норм, як підготовку до виконання соціальних ролей згідно з приналежністю до певного класу й соціальної групи [3]. Р. Дарендорф, К. Ленгтон, Ф. Тенбрук в

рольовій концепції соціалізації розглядали соціалізацію як процес інтеграції молодого покоління в систему соціальних ролей через інтеріоризацію норм своєї референтної групи [4].

А. Маслоу основну мету соціалізації особистості вбачає у задоволенні «потреби в самореалізації» та в розвитку здатності до успішного здійснення цієї мети [2]. А. Бандура, Дж. Маккобі, Л. Мартін вважають, що індивід схильний наслідувати й підкорятися тільки тим особам, яких він сприймає через виконувани ними функції, як носіїв зразків соціальної поведінки, а навчання за допомогою соціальних моделей відбувається найчастіше таким чином, що учень ідентифікує себе з іншою особою й наслідує її поведінку [4].

Л. Кольберг, Ж. Піаже в концепції «балансу ідентичності» вважають, що в кожній конкретній ситуації особистість повинна ніби балансувати між вимогами «бути як всі» і вимогами «бути як ніхто інший», тобто одночасно бути ідентичною і унікальною [3]. А.В. Петровський виділяє три стадії розвитку особистості в процесі соціалізації: адаптацію, індивідуалізацію й інтеграцію [2]. Нейл Смелзер розробив Концепцію успішної соціалізації, й спираючись на розробки теоретиків, представив багатосторонню характеристику процесу накопичення індивідами соціального досвіду і соціальних установок, виділивши значуще для пояснення соціалізації положення: соціалізація дає людям можливість взаємодіяти і забезпечує збереження суспільства в процесі зміни поколінь [3].

Тезаурисна концепція соціалізації була висунута Вал. А. і Вл. А. Луковими. Згідно з їх трактуванням тезаурис в найбільш загальному вигляді визначається як повне систематизоване зібрання освоєних соціальним суб'єктом знань, суттєвих для нього як засіб орієнтації в навколишньому середовищі, а також знань, які безпосередньо не пов'язані з орієнтаційною функцією, але розширюють розуміння суб'єктом себе й світу, дають імпульси для радісного, цікавого, різноманітного життя [4].

За Концепцією М.М. Таланчука, формування особистості відбувається завдяки соціальному механізму успадкування та примноження соціальних цінностей (істини, здобуті досвідом попередніми поколіннями, що існують у вигляді знань, ідеалів, норм поведінки і відносин між людьми, життєдіяльності людини) [4]. Однак їх успадкування неможливе без прояву людиною власної активності й педагогічного забезпечення успішного перебігу цього процесу.

У сучасних дослідженнях, заснованих на ідеях гуманізму, особистісно орієнтованому підході у вихованні (І.Д. Бех, В.Г. Бочарова, М.А. Галагузова, Л.В. Канішевська, І.А. Липський, А.В. Мудрик, Л.В. Мардахаев, Б.Д. Семенов, Г.Н. Філонов та інші) сутність соціалізації розглядається в поєднанні пристосування й відособлення людини в

умовах конкретного суспільства. Однак відмінності цих досліджень побудовані на визначенні шляхів, засобів, механізмів соціалізації, їх ролі в розвитку соціально активної особистості.

Для проектування Концепції формування соціальної активності учнів у ЗЗСО необхідно визначити наукові передумови, які лягли б в основу концептуальних положень її розробки, і пріоритетні напрями її реалізації. Під час розробки Концепції нами були інтегровані такі підходи: екзистенціальний, рефлексивний, аксіологічний, компетентнісний, культурологічний, діяльнісний, системний.

Основною ідеєю екзистенціального підходу до формування соціальної активності є виділення як ідеальної мети формування людини, яка вміє прожити своє життя на основі зробленого нею екзистенціального вибору, яка усвідомлює її зміст і реалізує себе відповідно до цього вибору. Екзистенціальний підхід передбачає соціальне загартовування дитини, тобто включення вихованців у ситуації, які вимагають вольового зусилля для подолання негативного впливу соціуму, оволодіння певними способами цього подолання, адекватних індивідуальним особливостям людини, формування соціального імунітету, стресостійкості, рефлексивної позиції. Умовами реалізації соціального загартовування є: включення дітей у вирішення різних проблем соціальних відносин у реальних і імітованих ситуаціях (соціальні проби); діагностування вольової готовності до системи соціальних відносин; стимулювання самопізнання дітей в різних соціальних ситуаціях, визначення своєї позиції та способу адекватної поведінки в різних ситуаціях; надання допомоги дітям в аналізі проблем соціальних відносин і варіативного проектування своєї поведінки в складних життєвих ситуаціях [2].

Рефлексія як показник суб'єктності особистості – це пізнання людиною самої себе в певній ситуації і в певний період, з'ясування відношення до себе оточуючих, а також вироблення уявлень про зміни, які можуть статися [1]. Такий підхід передбачає саморозвиток дитини, що передбачає формування мотивів самоосвіти та самовиховання. Важливими рисами цього процесу є усвідомленість і цілеспрямованість процесу самовдосконалення учня, його самопізнання і визначення своїх потенціалів і напрямів роботи над собою. Найважливішими умовами реалізації рефлексії необхідно також назвати навчання вихованців способам самопізнання та планування життєвих подій. Варто зазначити, що в рефлексії важливим є також саморегулювання, яке передбачає педагогічну допомогу дітям у здійсненні моральної експертизи подій на основі сформованих норм відносин і поведінки. Така допомога може надаватися педагогами, психологами, соціальними працівниками [3].

Аксіологічний підхід базується на розумінні соціальної природи цінностей, вплив якісного вибору цінностей на формування ціннісних орієнтирів особистості, на розвиток її духовного, морального і творчого потенціалу, на ціннісні результати у всіх сферах життєдіяльності [1]. Аксіологічний підхід виконує роль сполучної ланки між пізнавальним і практичним ставленням до світу (теорією і практикою), оскільки зміст оціночно-цільового і ефективного аспектів життєдіяльності людини визначається спрямованістю активності особистості на осмислення, визнання, актуалізацію і створення матеріальних і духовних цінностей.

Розвиток соціально активної, гуманної, цілісної особистості в єдності з її внутрішнім і соціальним потенціалом є провідною цінністю під час організації педагогічного процесу. Адже система цінностей людини є відображенням соціальних зв'язків і відносин, в які ця людина включена. Отже, будучи залученим в соціально значиму, суспільно корисну діяльність, система цінностей учня зазнає істотних змін. Але самі по собі ці зміни не мають значення, якщо немає їх усвідомлення, оскільки в іншому випадку вони не несимуть фундаментального характеру, не виступатимуть ядром особистості [3].

За умов модернізації української школи актуальним став саме компетентнісний підхід в освіті, який пов'язаний з особистісно орієнтованим та діяльнісним підходами до навчання, оскільки ґрунтується на особистості учня й може бути реалізованим і перевіреном тільки під час виконання конкретним учнем певного комплексу дій. Він акцентує увагу на результатах освіти, які розглядають не як обсяг опанованої дитиною інформації, а як здатність школяра діяти у різних проблемних ситуаціях [1]. На наше переконання, саме компетентнісний підхід повинен бути покладений в основу формування соціальної активності, а найбільш сприятливою соціальною практикою для цього виступає соціально значима діяльність.

Відповідно до діяльнісного підходу метою навчання є не озброєння знаннями, не накопичення їх, а формування вміння діяти зі знанням справи, тобто мета навчання – сформувати в дитини вміння діяти, а знання повинні стати засобом навчання дій. З діяльнісним підходом інтегруються усі інші підходи до формування соціальної активності учнів ЗЗСО. За цим підходом активність учнів можна розділити на чотири основні типи за ступенем розвитку мислення: пасивно-оглядова діяльність (слухати, дивитися, спостерігати); репродуктивна діяльність (прийоми повторення, розбір стандартних прикладів, виконання однотипних, аналогічних вправ); частково-пошукова діяльність (проблемні ситуації); дослідницька діяльність (самостійне вирішення проблемних завдань практичного і теоретичного характеру) [2].

Одним з важливих в організації формування соціальної активності учнів є культурологічний підхід. Знання соціокультурних можливостей навколишнього соціуму, особливостей культури рідного краю є обов'язковою умовою успішного формування основ культури особистості і сприяє її позитивній соціалізації. Варто зазначити, що під час вимірювання рівня зрілості соціальної активності особистості плідним є використання культури особистості як інтеграційного показника [3]. Переконавання, якості особистості, характер діяльності, її навички і вміння є основними структурними елементами культури особистості. Тому про культуру особистості говорять передусім рівень освоєння і реалізації нею соціальних ролей, виконання певних функцій щодо володіння в цьому плані механізмами засвоєння і розвитку соціального досвіду.

Для цілеспрямованого формування соціальної активності учнів необхідно використовувати системний підхід. Соціально активна особистість з точки зору системного підходу розглядається як елемент великої системи – соціуму. Функції соціуму в цій системі складаються зі впливів на процес формування особистості, її структуру. Досягається позитивний ефект формування соціальної активності за допомогою регулюючої функції соціуму, тобто відбувається формування особливостей суб'єкта відповідно до вимог середовища, діяльності. Системний підхід передбачає супровід кожної зміни в будь-якому компоненті педагогічної системи адекватною перебудовою всіх інших компонентів новоствореної системи. У нашій системі в такий структурний компонент наявної педагогічної системи, як «мета», введений новий системоутворюючий елемент – формування соціальної активності учнів. Для досягнення цього нового елемента мети всі компоненти наявної педагогічної системи навчання і виховання школярів повинні бути «підстроєні» під вимоги нововведеного системоутворюючого елемента. Ця проєктована система має бути спрямованою на забезпечення безперервного цілісного розвитку учнів

як суб'єктів соціальної активності й творчого саморозвитку.

Висновки. Для вирішення наших завдань з формування соціальної активності вказані підходи дозволяють виділити наступні важливі положення: учень в освітньому процесі ЗЗСО, спрямованому на формування соціальної активності, виступає як суб'єкт творчого саморозвитку; завдання, призначені для формування соціальної активності, повинні мати рефлексивний характер та містити відображення соціальних ситуацій, що вимагають навичок організаторської діяльності, планування і прогнозування, толерантності та емпатії; діяльність учня має бути організована так, щоб в ній він розкривався з різних сторін, як суб'єкт соціуму, і розвивав свої особистісні якості; формування соціальної активності має відбуватися за умов залучення учнів до культури, формування естетичного смаку, створення власного соціокультурного середовища; виховання і навчання мають бути рівноправними і взаємодіючими компонентами освітнього процесу, формувати соціальні компетентності учня для самовизначення у життєво важливих сферах діяльності в соціумі; формування соціальної активності має бути цілісною системою, окремі ланки якої пронизують своїми впливами одна одну настільки, що стають носіями властивостей усієї системи. Виділені положення потребують ґрунтового дослідження.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бех І.Д. Виховання особистості: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-методологічні засади : [навч.-метод. видання]. Кн. 1 / І. Д. Бех. Київ : Либідь, 2003. 280 с.
2. Булавенко С.Д., Коваленко Є.І. Формування соціальної активності учнів. Навчально-методичний посібник. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2018. 224 с.
3. Канішевська Л.В. Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності : монографія / Любов Вікторівна Канішевська. Київ : ХмЦНП, 2011. 368 с.
4. Соціологія: Навч. Посібник / За редакцією С.О. Макеєва. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999. с. 59.